

10.2. lecke: A felvilágosodás jellemzői

A felvilágosodás meghatározása után foglaljuk össze a felvilágosodás gondolkodásának fő jellemvonásait! A felvilágosodás rendkívül termékeny gondolkodói korszak, nagyon sok szerző nagyon sok művet írt. Első ránézésre egységesnek tűnik, hiszen a felvilágosodás egy szellemi mozgalomként is felfogható, amelyben a gondolkodókat hasonló eszmék foglalkoztatták. Ám ha a részletekbe tekintünk, akkor jelentős különbségeket figyelhetünk meg az felvilágosodás eszmei áramlatai között. Ebben a leckében először a közös vonásokat foglaljuk össze, majd a belső különbségekről ejtünk szót.

Fizika vs. metafizika

A felvilágosodás **inkább tekinthető az empirizmus, mint a racionalizmus örökösének**. Ez meglepő lehet, hiszen a felvilágosodás az ész felvilágosodását hirdeti, tehát szükségképpen racionalista jellegű. Ám az ész használatát teljesen másként határozza meg, mint a 17. századi racionalista gondolkodók. A 17. századi racionalistáknál egyrészt azt láttuk, hogy a **matematikai módszert** tekintik mértéknek, másrészt, hogy az elmében **vele született ideákat** tételeznek. Az ész a matematikai módszer alapján az elmében elve meglévő ideák segítségével ismeri meg a valóságot és az igazságot. Ily módon az ész egy **metafizikai képesség** az emberben, hiszen az ideák révén képes közvetlenül hozzáférni egy olyan tudáshoz (igazsághoz), amelyek metafizikai eredetűek, azaz Istentől származnak.

Malebranche szerint az ideák Istenben vannak, nem az emberi elmében, amikor pedig az ember helyesen gondolkodik, akkor közvetlenül Istenben látja ezeket az ideákat. A 17. századi racionalizmus tehát erősen metafizikai meghatározottságú volt.

Párizsi szalon az 1770-es években, ahol éppen Voltaire egy tragédiáját olvassák fel.

Ezzel szemben a **18. századi felvilágosodás elutasítja a metafizikát**. Az észet nem ebben a racionalista értelemben használja. Számára **az ész felvilágosodása az ész autonóm használatát** jelenti, azaz függetlenül minden tekintélytől, minden külső kényszertől. Az ész felszabadítása

nemcsak a vallási dogmák tekintélyétől való megszabadulást feltételezi (emlékezzünk Bruno megégetésére, Galilei inkvizíciós perére és Descartes félelmeire az egyházi hatóságoktól), hanem a metafizikai meghatározottságoktól is. Hasonló tendencia érvényesült az empirizmusban is, amely Bacon óta elutasította a metafizikát. A felvilágosodás ezt radikalizálta. **Az ész használata tapasztalati alapokra támaszkodott.** A felvilágosodás ezért nem dolgozott ki metafizikai rendszereket. A metafizikával szemben a fizikát részesítette előnyben. A fizika, valamint a 18. században egyre erősödő természettudomány nem épít metafizikai alapokra, csak a tapasztalatot használja a valóságról alkotott tudás megszerzésében.

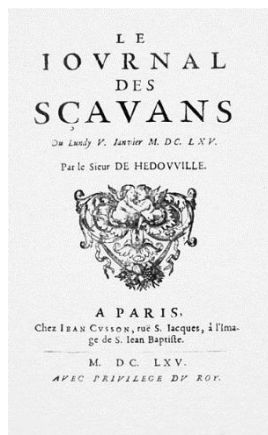
Valláskritika, vallásellenesség

A felvilágosodást erős valláskritika és vallásellenesség jellemezte. A vallásos hitben a múlt megtestesülését látták, amely a klerikális és egyházi dominancia révén ellehetetleníti az ész szabad használatát. A 17-18. században jelennek meg az **első Biblia-kritikák**, amelyek megkérdőjelezzik a Biblia kinyilatkoztatott és szent jellegét, ekkor kezd terjedni a szabadgondolkodás (libertinizmus) és megjelennek **materialista** és **ateista** gondolkodási irányzatok. A felvilágosodás **a vallást a babonával és a fanatizmussal azonosítja.** Ekkor jelennek meg azok az értelmezések, amelyek a vallást a politikai hatalom fenntartása érdekében kitalált ideológiának tekintik, azaz a politikai elnyomás eszközeként értelmezik.

Új fizikai világnézet

A 18. századra **véget ér a kopernikuszi forradalom.** Ez azt jelenti, hogy a középkori véges kozmoszkép helyét teljesen átveszi a modern univerzumkép, és kialakul az **új fizikai paradigma.** Ez Newton nevéhez köthető, aki a **gravitáció-elmélet** bevezetésével és a fizikai mozgástörvények matematikai meghatározásával véglegesítette a modern fizikai világnézetet. A 17. század végén a descartes-i fizika még alternatívája volt a newtoni fizikának (Descartes nem alkalmazta a gravitációt fizikájában). A 18. században azonban Franciaországban is a newtoni fizika vált népszerűbbé, és lassan egyedülivé vált a fizikai jelenségek magyarázatában. Ez nagy mértékben Voltaire-nek köszönhető, aki híres művében a *Filozófiai levelek*ben a newtoni fizikát népszerűsítette Descartes-tal szemben.

Tudományosság

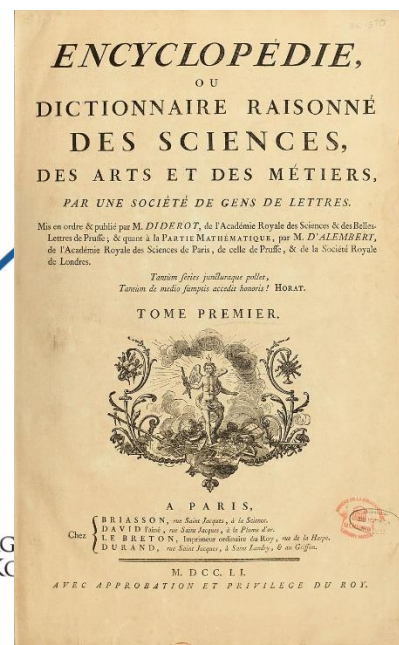

amelybe még Leibniz is publikált. A 17. században Franciaországban alakultak az első tudós akadémiák, amelyek eleinte baráti társaságok voltak, egy-egy kiemelkedő egyéniség körül (ilyen volt

Kialakul a modern értelemben vett tudomány, és lassan kiépül a tudományosság intézményrendszere. Létrejönnek a **tudományos folyóiratok.** 1665-től indul útjára a *Journal des savants* (Tudósok újságja),

amelybe még Leibniz is publikált. A 17. században

Franciaországban alakultak az első tudós akadémiák, amelyek eleinte

Párizsban Marin Mersenne körül szerveződő Mersenne-akadémia is, amelynek Descartes és Pascal is tagja volt). Később e tudós körökből szerveződtek meg a **nemzeti tudományos akadémiák**: Académie Française (1635), Royal Society (London, 1660), Porosz Királyi Akadémia (Berlin, 1700). A felvilágosodás fontos törekvése volt a tudás közkinccsé tétele. Ennek érdekében kezdtek el **enciklopédiákat** szerkeszteni és publikálni. A legjelentősebb ezek közül Diderot és d’Alambert szerkesztette *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (*Enciklopédia, avagy a tudományok, művészetek és mesterségek rendszeres szótára*). 1751 és 1780 között jelent meg, összesen 35 kötetben, Diderot és d’Alambert és mások mellett Voltaire, Rousseau és Montesquie is írtak bele szócikket. A cél az akkori világ minden elérhető tudásának rendszeres összegyűjtése volt, a szócikket mindig az adott terület szakértői írták.

Ember és társadalomfelfogás

A 17. századi angolszász megközelítésekhez hasonlóan a felvilágosodás emberképe **természetes alapokra** támaszkodott. Ez azt jelenti, hogy elutasították az emberi természet minden vallási, teológiai, metafizikai értelmezését, és csak a természetből kiindulva, az embert a természetes környezetébe helyezve értelmezték. A 17. századi társadalomfilozófia, amely a társadalmat egy azt megelőző természeti állapotból vezette le, a felvilágosodásban is folytatódott, sőt felerősödött. A **szerződéselméletek** a társadalmi-politikai mozgalmak ideológiai hátterévé váltak.

Történelem és haladás

A felvilágosodás saját korszakát tekintette a **legfejlettebb korszaknak** az emberiség történetében. Ekkor jelent meg először az az értelmezés, amely az emberiség történelmét **folytonos fejlődésként** írja le. A múltban még a babona, a vallási hiedelmek uralkodtak, de ennek fokozatosan véget vet az ész függetlensége. A **fejlődés fogalma** a 17. században jelent meg, és vált egyre jelentősebb szemponttá. Ebben fontos szerepe volt annak, hogy a tudomány elméletorientált eljárásai összekapcsolódtak a mesterségbeli tudással. Az elméleti, tudományos felfedezések lehetőséget biztosítottak az anyag átalakítására, és fordítva: az anyag egyre pontosabb megmunkálásának lehetősége új tudományos belátásokhoz segített hozzá. (Például az üvegcsiszolás mestersége tette lehetővé a teleszkóp és a mikroszkóp feltalálását, ami nagyon nagy mértékben kitágította a természet megfigyelhető tartományát. Az órásmesterség fejlődése tette lehetővé az első számológépek magalkotását. Stb.) A tudományok kibontakozásában a felvilágosodás rendkívüli lehetőségeket látott, ami reményteljes jövőképet eredményezett. Az első olyan történelmi mű, amely az egész emberiség történetében kimutatja a haladást Condorcet-nak a már említett *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története* című könyve.

A felvilágosodás áramlatai

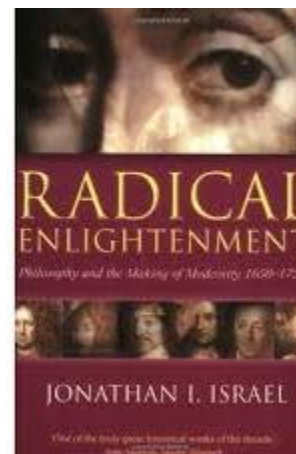
A felvilágosodás rendkívüli szellemi gazdagsága következtében sokszor igen nehéz egy csoportba sorolni különböző szerzőket, annak ellenére, hogy gondolkodásuknak vannak közös jegyei. Eppen ezért **többféle áramlatot** is megkülönböztetnek az értelmezők a felvilágosodáson belül. Az egyik

lehetséges elkülönítés **nemzetek szerint** tesz különbséget a gondolkodási stílusok között. Ennek jegyében mások a jellemzőik az angol (skót), a francia és a német felvilágosodásnak. Nyilván a francia felvilágosodás gondolkodás sokkal radikálisabb volt, mint az angolszász vagy a német.

Skót	Francia	Német
Thomas Reid (1710-1796) David Hume (1711-1776) Adam Smith (1723-1790)	Voltaire (François-Marie Arouet, 1694-1778) Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) Denis Diderot (1713-1784) Montesquieu (1689-1755) Nicolas de Condorcet (1743-1794) Étienne Bonnot de Condillac (1714-1780) Jean d’Alembert (1713-1783) Paul Thity d’Holbach (1723-1789) Julien Offroy de La Mettrie (1709-1751)	Christian Wolf (1679-1754) Immanuel Kant (1724-1804) Alexander Baumgarten (1717-1762) Moses Mendelsohn (1729-1786)

Mérsékelt és radikális felvilágosodás

Jonathan Israel angol történész *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650–1750* (Oxford University Press, 2002) című nagyhatású felvilágosodás-értelmezésében a kort nem nemzeti áramlatokra, hanem **mérsékelt és radikális felvilágosodásra** osztja. A **radikalitást a vallásellenesség, az ateizmus, a múlt elutasítása, a fejlődésbe vetett hit** jelenti. A szerző tézise szerint a radikális felvilágosodás, amely nagyon határozottan fordult szembe a vallással, az egyházi felekezetekkel és sokszor ateista nézeteket vallott, Spinoza tanaiból indult ki. Szerinte Spinoza, akinek a műveit titokban terjesztették, sokkal nagyobb szellemi hatást gyakorolt a 18. századra, mint hinnénk. A radikális felvilágosodás képviselői főleg a franciák voltak: Voltaire, Diderot, Condorcet, d’Holbach, La Mettrie stb. A mérsékelt felvilágosodáshoz pedig Rousseau, Wolf, Kant stb. tartoznak.

Összefoglalás

A felvilágosodás nagyon összetett eszmetörténeti irányzat. A legfontosabb közös jegyei a metafizika ellenesség, a rendszergondolkodás elutasítása, az empirizmus, a fizika előnyben részesítése, a természetes alapú antropológia és társadalomértelmezés, a vallásellenesség, a fejlődésbe és haladásba vetett hit. A felvilágosodáson belül vagy a nemzeti különbségek alapján, vagy a felvilágosult eszmék radikalitása alapján szoktak különbségeket tételni.

Kérdések:

Miként gondolkodnak a felvilágosodásban a történelemről?
Mi a viszonya a felvilágosodásnak a metafizikához és miért?
Milyen a felvilágosodás uralkodó ember- és társadalomképe?
Mi jellemzi a felvilágosodás valláshoz való viszonyát?
Mit jelent a radikális felvilágosodás?